

alara da yansımıştır. İlk dönem zâhidleri Allah'ın azabından, gazabından ve cehennemden kurtulmak, cennete gitmek için dua ederken daha sonraki devirlerde bunların yerini Allah sevgisi ve aşkı almış, son dönemlerde ise vahdet-i vücûdla ilgili kavram ve deyimler duaların özünü oluşturmuştur.

İlk sûfî ve zâhidler daha çok nesir halindeki ifadelerle, çok seyrek olarak da manzum şekillerle dua ederken sonraki dönemlerde manzum dualar rağbet görmüş, bazan mensur dualarda secili ifadeler de kullanılmıştır. Mutasavvıflar eserlerinde ve mektuplarında dualara da yer verirler. Belirli zamanlarda belli ibareleri dua olarak okumayı âdet eden mutasavvıflar (bk. EVRÂD; ZİKİR) yaşadıkları halin gereği olarak içlerinden geldiği şekilde dua ederler. Onlara göre en iyi ve kabul edilme ihtimali en fazla olan dua, insanın sıkıntılı durumda ve ihtiyaç halinde içinden geldiği gibi ve dilediği ifade tarzıyla dua etmesidir. Büyük sûfilerin duaları kısa tuttıklarını, hatta yedi kelimeyi geçirmemeye çalıştıklarını söyleyen Ebû Tâlib el-Mekî secili ve uzun duaların bid'at olduğunu kaydeder (*Kütû'l-kulûb*, I, 165).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Tâlib el-Mekî, *Kütû'l-kulûb*, Kahire 1961, I, 165; II, 335; Serrâc, *el-Lüma*, s. 328, 332, 333, 428; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 109; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 240, 431, 526, 528, 631; Beyhakî, *ed-Da'avâtü'l-kebrî* (nşr. Bedr b. Abdullah), Küveyt 1989; Herevî, *Tabakât*, s. 726; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, s. 124-125, 220, 237; Fahreddin er-Râzî, *Meftâhu'l-gayb*, VIII, 29; XXII, 32; XXVII, 34; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, III, 162; VII, 338; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, I, 78, 131, 143, 262, 350; İbn Müflih el-Makdisî, *el-Âdâbü's-şer'iyye ve'l-minehu'l-mer'iyye*, Kahire 1987, I, 139-152; II, 102, 272; İbnü'l-Hatîb, *Ravzâtü't-tâ'rif* (nşr. Muhammed el-Kettânî), Beyrut 1970, I, 304; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, V, 284-338; Muhammed b. Abdülgafûr el-İşbilî, *İhkâmü şan'ati'l-kelâm*, Beyrut 1985, s. 81-88; Abdülganî el-Makdisî, *en-Naşîha fi'l-ed'iyeti's-şahîha*, Beyrut 1985; İbn Fehd el-Hillî, *Uddetü'd-dâ'ir*, Kum 1392; Muhammed b. Hüseyin er-Râzî, *Nehcü'l-belağa*, Beyrut 1387; Zeki Mübârek, *et-Taşavvufü'l-İslâmî fi'l-edeb ve'l-ahlâk*, Kahire 1356/1937, II, 66-71, 343-357; Şeybî, *es-Şıla*, II, 243; Abdurrahman Bedevî, *Şatahâtü's-şüfiyye*, Küveyt 1978, s. 31; A. Schimmel, "Some Aspects of Mystical Prayer in Islam", *WI*, II/2 (1953), s. 111-125; Cihad Tunç, "İslâm Dininde Zikir ve Dua", *EÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 5, Kayseri 1988, s. 31-42.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

Literatür. Kur'an-ı Kerim'de dua ile ilgili âyetler geniş bir yer tutar. 200 kadar âyet doğrudan doğruya dua konusundadır; ayrıca tövbe, istiğfar gibi ku-

lun Allah'a yönelişini ve O'ndan dileklerini ifade eden çok sayıda âyet de geniş anlamda dua ile alâkalıdır. Konuyla ilgili âyetlerin bir kısmında insanların Allah'a dua etmeleri emredilmiş, duanın usul, âdâb ve tesirleri üzerinde durulmuştur (meselâ bk. el-Bakara 2/186; en-Nisâ 4/32, 117, 134; el-A'râf 7/29, 55, 180; Yûsuf 12/86; el-Mü'min 40/60). Bazı âyetlerde yanlış, yersiz, zamansız ve makbul olmayan dualardan bahsedilmiştir (meselâ bk. el-Bakara 2/200; Yûnus 10/12, 22, 106; el-İsrâ 17/11; el-Mü'minün 23/99-100, 106-107; el-Kasas 28/88; Fussilet 41/51). Bu âyetlerin çoğunda, dünyada iken Allah'ı ve O'nun hükümlerini tanımaktan kaçınan, ancak ahirette gerçeği anlayıp acı âkıbetleriyle yüz yüze gelince pişmanlık duyacak olanların dünyaya yeniden döndürülmeleri için Allah'a yakarıları anlatılmış, 100'den fazla âyette peygamberlerin, diğer sâlih insanların veya toplulukların dualarından söz edilmiştir. Bunlardan yirmi bir âyette Hz. Mûsâ'nın, on yedi âyette İbrâhim'in, on altı âyette İsâ'nın, on iki âyette Nûh'un, dokuz âyette Zekeriyâ'nın duaları, ayrıca Âdem, Şuayb, Yûnus, Yûsuf, Eyyüb, Lût ve Süleyman peygamberlerle Meryem'in annesi, Firavun'un karısı, Firavun'a karşı koyan sihirbazlar, Tâlût'un askerleri, çaresiz kalanlar, melekler gibi kişi ve toplulukların duaları zikredilmiştir.

Bazı sûre ve âyetler örnek dua metinleri mahiyetinde olup bunlardan Fâtiha sûresi Allah'ı veciz bir şekilde tavsif ettikten sonra O'na kulluk ve duadaki ihlâsı, insanlığın en büyük arayışı olan doğru yola ulaşmanın içten dileklerini benzersiz bir üslûpla ifade eden sözleriyle bütün müslümanların en çok okudukları dua metni haline gelmiştir. Bakara sûresinin 201. âyetinde geçen, "Ey rabbimiz! Bize dünyada da güzellik ver, ahirette de güzellik ver; bizi cehennem azabından koru" meâlindeki sözler Fâtiha'dan sonra en çok okunan dua olmuştur. Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in dua ederken en çok bu âyeti okuduğunu (Buhârî "Da'avât", 55) ve okunmasını tavsiye ettiğini (Müslim, "Zikir", 23) belirtmiştir. Müslim'in *el-Câmi'u's-şahîh*'inde "Zikir ve Duâ" bölümünde, bu âyeti okuyarak dua etmenin fazileti hakkında özel bir bab ayrılmıştır (9. bab). Fâtiha sûresi gibi bu âyet de bütün müslümanların namazda ve namaz dışında, her vesile ile okudukları dualar içinde veya sonunda tekrar etmeyi âdet haline getirdikle-

ri, bütün duaların ihmal edilmez bölümdür. Bakara sûresinin son âyeti, insanın yükümlülük ve sorumluluğunun temel kanununu belirleyen cümlelerden sonra içten ve duygulu bir yakarışı dile getiren ifadesi ve zarif üslûbuyla en çok okunan dua âyetlerindedir. Âl-i İmrân sûresinin 8-9, 16, 53, 191-194. âyetleriyle Furkân sûresinin 74. âyetinin de dua niyetiyle okunduğu görülür. İbrâhim sûresinde Hz. İbrâhim'in duasını ihtiva eden 35-41. âyetler ve özellikle, "Rabbim! Hesap günü gelip çıktığında beni, annemi babamı ve müminleri başışla" meâlindeki 41. âyet sık sık tekrar edilen dua âyetleridir. Tâhâ sûresinde Hz. Mûsâ'ya nisbet edilen dua âyetleri (20/25-35) özellikle kısa, canlı, âhenkli ve etkili cümleleriyle Kur'an'ın müsikili ifadelerinin en güzel örneklerinden olup sonraki dönemlerde secili ve kafiyeleli dua geleneğinin doğmasında etkisi bulunduğu düşünülebilir. Bu âyetlerin, "Rabbim! Yüreğime genişlik ver; işimi kolaylaştır; dilimin bağını çöz ki sözümü anlatsınlar" meâlindeki bölümü vaazlara başlamadan önce okunan giriş mahiyetindeki klişeleşmiş ifadelerin bir parçasıdır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Eyyüb'a nisbet edilen dua cümleleri ayrı bir üslûp taşır. Bu âyetlerde Hz. Eyyüb'un, son derece ağır bir hastalığa ve musibetlere mâruz kalmasına rağmen dualarında Allah'tan istekte bulunmadığı, sadece durumunu arz etmekle yetindiği görülür (el-Enbiyâ 21/83-84; Sâd 38/41). İslâm âlimleri onun bu tutumunu, sabır erdeminde yükselişin ve kulluk terbiyesinin en güzel örneği olarak değerlendirirler. Ayrıca bazı âlimler bu âyetleri delil göstererek Allah'tan herhangi bir dilekte bulunmaktansa kadere teslim olmanın daha faziletli olduğunu belirtmişlerdir (İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, XXIII, 110).

Dua konusu hadislerde de önemli bir yer tutmuş, ilk dönemlerden itibaren hadis mecmualarının başlıca bölümlerinden biri olarak ele alınmış ve bu durum daha sonraki bazı âlimlerin dua bahsini hadis ilminin bir bölümü şeklinde göstermelerine yol açmıştır (bk. Taşköprizâde, II, 595). Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şahîh*'inde "Kitâbü'd-Da'avât", Müslim'in *el-Câmi'u's-şahîh*'inde "Kitâbü'z-Zikr ve'd-du'â", Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde "Kitâbü'd-Da'avât", İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde "Kitâbü'd-Du'â" başlıklı bölümlerde dua ile ilgili hadisler toplanmış, bu hadisler konuları ve muhtevaları itibarıyla bazı kısımlara ayrılmıştır.

Âyetlerde olduğu gibi hadislerde de duanın fazileti, âdâbı, şartları, kabul edilmesi mümkün olan ve olmayan dualar, dua etmek için en uygun zamanlar (seher vakti, gece yarısı ve Kadir gecesi, namaz sonrası, ezanla kâmet arası gibi), Hz. Peygamber'in çeşitli yerlerde ve zamanlarda, çeşitli durumlarda yaptığı özel dualar hakkında bilgi verilmiştir (meselâ yatağa girerken, yataktan kalkarken, namaza başlarken, namaz içinde ve sonrasında, abdest alırken, sefere çıkarken okuduğu dualar gibi). İslâm kültüründe, Kur'an-ı Kerim'deki dua âyetleri yanında hadis kaynaklarında nakledilen Resûlullah'a ait dualarla geçmiş peygamberlere (bk. İbn Kuteybe, II, 305-308, 315-316) ve selef-i sâlihine isnat edilen dua metinlerine "me'sûr dualar" denilmiştir. Dua sahasında oluşan literatürün, telif edilen eserlerin en önemli ve en geniş bölümünü me'sûr dualar meydana getirir. Kur'an'da yer alan dua âyetleriyle Hz. Peygamber'in aynı mahiyetteki hadisleri hem Allah veya Peygamber sözü olmaları hem de lafızlarının güzelliği, mânalarının zengin ve kapsamlı oluşu dolayısıyla kabul edilmeleri ümidinin yüksek olması gibi sebeplerle Asr-ı saâdet'ten itibaren müslümanlar tarafından büyük ilgi görmüş ve bu ilgi dua etrafındaki meselelerin işlendiği, me'sûr duaların derlendiği birçok kitabın telif edilmesine yol açmıştır. Günümüzde de özellikle halk kesiminde duaya ve bu konudaki yayınlara karşı aynı ilgi devam etmektedir.

Umumi hadis mecmualarındaki dua bölümleri yanında özel olarak dua konularını ve me'sûr duaları ihtiva eden müstakil eserler çok erken bir dönemde yazılmaya başlanmıştır. Kaynaklarda adı geçen bu mahiyetteki kitapların en eskisi, Muhammed b. Fudayl b. Gazvân ed-Dabbî'nin (ö. 195/811) *Kitâbü'd-Duâ* isimli eseridir (İbnü'n-Nedîm, s. 282). İbn Hacer el-Askalânî *Fethu'l-bârî*'de bu kitaptan bazı bölümler nakletmiştir; ayrıca kayıtlarda bu esere ait olduğu belirtilen yirmi sayfalık bir parça Şam'da Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'deki bir mecmua içinde bulunmaktadır (nr. 34). Yine kaynaklarda zikredilen, *es-Sünen* sahibi Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin (ö. 275/889) *Kitâbü'd-Duâ* adlı eseri hakkında bilgi yoktur. İbn Hacer el-Askalânî *Tehzîbü't-Tehzîb*'de (I, 6) eserin bablar halinde tertip edilmiş olduğunu kaydeder. Tanınmış bir muhaddis olan İbn Ebû'd-Dünyâ'ya da (ö. 281/894) *Kitâbü'd-Duâ* adıyla bir kitap nisbet edi-

lir. Nesâî'nin *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*'sini neşreden Fâruk Hamâde esere yazdığı uzun mukaddimedeki (s. 104), Muhammed b. Seyyid Halîl el-Kavukcî'nin hicri XIV. yüzyıl başlarında yazdığı *Kitâbü'l-Ferec ba'de's-şidde* adlı eserinde yer alan dua metinlerinin senedlerini İbn Ebû'd-Dünyâ'ya dayandırdığını kaydeder. Yine *Kitâbü'd-Duâ* adlı bir eser İbn Ebû Âsım'a nisbet edilir. İbn Hacer bu eserden bazı bölümleri *Tehzîbü't-Tehzîb*'de nakletmiştir (VIII, 247). Hasan b. Ali b. Şebîb el-Ma'merî'nin (ö. 295/908) *Amelü'l-yevm ve'l-leyle* adlı dua kitabı, daha sonra geniş ilgi görecek olan aynı adla yazılmış eserlerin ilki olmalıdır (bk. AMELÜ'L-YEVİM VE'L-LEYLE). Fâruk Hamâde'nin Nesâî'ye ait *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*'ye yazdığı mukaddimedeki belirttiğine göre İbn Hacer el-Askalânî, *el-Emâlî 'alâ Ezkârî'n-Nevevî* ve *Fethu'l-bârî*'de bu eserden alıntılar yapmıştır. Hadis hâfızı ve *es-Sünen* sahibi Yûsuf el-Kâdî'nin (ö. 297/910) *Kitâbü'z-Zikr*'i ve Ebû Bekir Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî'nin (ö. 301/913) aynı adlı eseri de İbn Hacer'in kaynakları arasında yer alır. Ebû Abdullah Hüseyin b. İsmâil el-Mehâmîlî ed-Dabbî'ye (ö. 330/941) nisbet edilen *Kitâbü'd-Duâ* adlı bazı parçalar günümüze kadar ulaşmış olup bunların bir bölümü Şam'da Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'deki bir mecmua içindedir (Hadis, nr. 438). İbn Hacer, *el-Emâlî 'alâ Ezkârî'n-Nevevî*'de eserden bazı bölümler nakletmiştir. Nahiv âlimi İsmâil b. Muhammed es-Saffâr'a da dua ile ilgili bir kitap nisbet edilmektedir (İbn Hayr, I, 198-199). İbnü'n-Nedîm *el-Fihrist*'inde (s. 41), Ebû'l-Hüseyin İbnü'l-Münâdî'ye (ö. 336/947) *Kitâbü Duâ* adlı bir eser yazmış olduğunu (ö. 360/971) çok sayıdaki telifi arasında *Kitâbü'd-Duâ* adlı iki ciltlik bir eseri bulunduğu Zehebî ve başkaları tarafından bildirilmiş olup eserin tek yazma nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 246). Ayrıca İbn Hacer el-Askalânî bu eserden alıntılar yapmıştır.

Me'sûr dualar ihtiva eden günümüze kadar gelebilmiş eserlerin en güvenilir olanlarından biri, *es-Sünen* sahibi Nesâî'nin (ö. 303/915) *Amelü'l-yevm ve'l-leyle* adlı kitabıdır. Abbâsî kumandanlarından Türk asıllı Bedr el-Hamâmî'nin, Hz. Peygamber'e ait duaların bir kitapta toplanması hususundaki arzusunu ye-

rine getirmek üzere hazırladığı bu eserden dolayı kumandanın kendisine 500 dinar altın verdiğini bizzat Nesâî ifade etmiştir (bk. İbnü'l-Ebbâr, s. 325). *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*'yi *es-Sünenü'l-kübrâ*'nın bir bölümü sayanlar olmuştusa da birçok ilim adamı bu görüşe katılmamıştır (Nesâî, nâşirin mukaddimesi, s. 91-93). Eserin metot olarak *es-Sünen*'den farkı yoktur. Nesâî, müminin gecesi ve gündüzüyle bütün hayatı boyunca Hz. Peygamber'in dua ve zikirleri, tesbih ve tehlilleriyle hemhal olmasını arzu ettiği için, ayrıca bu isme yakın ifadeler taşıyan bir hadisten (Nesâî, "Sehv", 91; İbn Mâce, "İkâme", 32) ilham alarak eserine bu adı vermiş olmalıdır. Kitap, Hz. Peygamber'in sabah kalkarken söylemeyi âdet haline getirdiği şu sözlerle başlar: "(Çok şükür Allah'a) İslâm fitratında sabahladık; ihlâs kelimesi, Allah'ın resulü Muhammed'in dini, babamız İbrâhim'in yolu üzerinde iken Hanîf ve müslüman olarak sabaha ulaştık. Ben müşriklerden değilim" (s. 133-134). 300'ü aşkın konuda 1141 hadis ihtiva eden eser abdest, namaz, oruç, cihad, alışveriş, uykuya yatma ve uykudan kalkma, hastalık ve sağlık, hasta ziyareti gibi dinî ve dünyevî, ferdî, ailevi ve içtimaî hayatın çeşitli sahalarıyla ilgili olarak Peygamber'in okuduğu dua, zikir, tesbih, tehlil gibi ifadeleri kapsar. Bu sözler Resûlullah'ın iman ve ihlâsının derinliğini, Allah'a saygı ve teslimiyetini göstermesi yanında dualardaki talepleriyle dolaylı olarak nelerin istenmeye değer olduğunu, nelerden kaçınmak ve Allah'a sığınmak gerektiğini, Resûl-i Ekrem'in sağlık ve hastalık, zenginlik ve yoksulluk, mutluluk ve mutsuzluk gibi din ve dünya meselelerine ilişkin görüşlerini ve yaklaşımını yansıtmaları bakımından da büyük değer taşır. Bu sebeple Nesâî'nin *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*'si, Resûlullah'ın dua ve zikir gibi dinî sözlerine böyle zengin muhteva kazandıran eserler içinde günümüze ulaşanların en kapsamlılarından biri olup daha sonra yazılmış aynı mahiyetteki eserlere kaynak teşkil etmiştir. Kitabın ilk ilmî neşri Fâruk Hamâde tarafından yapılmış (Rabat 1399, 1405/1985; Beyrut 1407/1987), ayrıca yeni bir tahrirci neşri gerçekleştirilmiştir (Beyrut 1406). Yine *Amelü'l-yevm ve'l-leyle* başlığını taşıyan diğer önemli bir eser de Nesâî'nin öğrencilerinden olup İbnü's-Sünnî diye tanınan Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed (ö. 364/974) tarafından tertip edilmiştir. Eserin kısmen tahkiki neşri Ab-

dülkâdir Ahmed Atâ tarafından hazırlanmış (Kahire 1389/1969), daha sonra Ebû Muhammed Sâlim b. Ahmed es-Selefi kitap üzerinde yeni bir tahkik ve tahrîc çalışması yapmıştır (Beyrut 1408/1988).

Ebû Süleyman el-Büstî'nin (ö. 388/998) *Me'âni'd-Da'avât ve tefsîruhâ* adlı kitabı, muhtemelen dua metinlerinin yorum ve açıklamasının yapıldığı ilk müstakil eserdir. Kitabın bir nüshası Şam'da Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye'de (Hadis, nr. 308) bulunmaktadır (Sezgin, I, 520). Mağrib ulemâsından İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin (ö. 386/996) *Kitâbü'd-Du'â'sı* (İbn Hayr, I, 304) hakkında bilgi mevcut değildir. İbn Merdüye el-İsfahânî'nin (ö. 410/1020) *el-Ed'îye* adlı eseri İbnü'l-Cezerî'nin *el-Aşl'ı*, Şevkânî'nin *Tuḥfetü'z-zâkirîn*'i gibi eserlere kaynak teşkil etmiştir. Ahmed b. Muhammed et-Talemenkî'nin (ö. 429/1037-38), altmış cüz halinde tertip edildiği söylenen (a.g.e., I, 373) *Kitâbü Yevm ve leyle*, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, Ca'fer b. Muhammed el-Mustağfirî'nin (ö. 432/1041) *Kitâbü'd-Da'avât*, Ebû Zer el-Herevî'nin (ö. 434/1043) *Kitâbü'd-Du'â* ve tanınmış müfessir Ebû'l-Hasan el-Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *Kitâbü'd-Da'avât* adlı eserlerinin halen mevcudiyeti hakkında bilgi yoktur.

Dua konusunda günümüze ulaşan önemli eserlerden biri, ünlü hadis âlimi Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî'nin (ö. 458/1066) *ed-Da'avâtü'l-kebîr* adlı kitabıdır. Eser bir mukaddimeden sonra yirmi dokuz babda toplamış 260 hadisten oluşur. Bilinen tek yazma nüshası Haydarâbâd Âsafiye Kütüphanesi'nde bulunan eser, Bedr b. Abdullah el-Bedr tarafından hadisleri tahrîc edilerek yayımlanmıştır (Küveyt 1409/1989). Dua literatürünün en dikkate değer örneklerinden olan Ebû Bekir et-Turtuşî'nin (ö. 520/1126) *ed-Du'â'ü'l-me'sûr ve âdâbüh* adlı kitabı, diğerlerinden farklı olarak sadece me'sûr duaları toplamakla kalmayıp bir telif eser niteliği taşımaktadır. Müellif dua kavramının farklı anlamları, istenilen şeylere göre dua neveleri, Kaderiyye'nin dua hakkındaki görüşlerinin tenkidini, duanın önemi, duaya teşvik eden âyetler, duanın âdâbı, dua için uygun vakitler, makbul dualar, duanın çeşitli faydaları, dua etmenin mi yoksa sükût edip mevcut duruma rızâ göstermenin mi daha uygun olacağı gibi konuları işlerken âyet ve hadisler ya-

nında kendi görüş ve değerlendirmelerini de ortaya koymuştur. Eser, Mekketü'l-Esedî'l-vataniyye'deki (Suriye Millî Kütüphanesi) bilinen tek yazma nüshasına dayanılarak Muhammed b. Ridvân ed-Dâye tarafından neşredilmiştir (Beyrut 1409/1988).

Nevevî'nin *el-Ezkâr* adlı kitabı (İstanbul 1955), zikir ve dua konularında en çok ilgi gören eserlerdendir. Müellifin okuyucunun şevkini kırdığı gerekçesiyle râviler zincirini kaldırmaması, yer yer hadislerin sıhhatiyle ilgili kısa bilgiler vermesi, gerektiği yerlerde naklettiği hadislerle ilgili itikadî, fikhî, ahlâkî hükümler hakkında açıklamalar yapması, okuyucuya hem okuma kolaylığı ve rahatlığı hem de eserden daha çok istifade etme imkânı sağlamıştır.

Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) *el-Kelimü't-ṭayyib* adlı eseri (Beyrut 1983), Ahmed b. Harb'in (ö. 741/1340) iki ciltlik *ed-Da'avât*, Takıyyüddin İbnü'l-İmâm'in (ö. 745/1344) *Silâhu'l-mü'min*, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1430) pek çok defa basılmış olan *el-Hısnü'l-ḥaşn min kelâmi Seyyidi'l-mürselîn*, İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Şii âlimi Cemâleddin Ahmed b. Mûsâ (ö. 673/1274), süfiyyeden Sıddîk b. İdrîs el-Yemenî (ö. 890/1485) ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) hepsi de *Amelü'l-yevm ve'l-leyle* adını taşıyan kitapları, me'sûr dualarla ilgili olarak sonraki dönemlerde yazılmış eserlerin bazılarıdır.

Özellikle duaya tahsis edilmiş bu eserler yanında kelâm, fıkıh, tasavvuf, ilimler tarihi, edep, mev'iza, hikem ve emsâl türündeki kitaplarda da bu konusuna da yer verilmiştir. Diğer konular gibi duanın da büyük bir vukuf ve dirayetle incelendiği Gazzâlî'nin *İḥyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'i genellikle bu tür eserlerin en değerlisi kabul edilir. Eserin kırk temel konusundan biri "Kitâbü'l-Ezkâr ve'd-da'avât" başlığını taşır. Burada genel olarak zikir, tesbih, tehlîl, hamd, istiğfar, salât ve selâmın önemini gösteren açıklamalardan sonra duanın âdâbı geniş olarak anlatılmıştır. Buna göre dua için duruma göre yılın, ayın, haftanın, günün uygun ve kutlu vakitleri, dinî bakımdan önemli olayların vuku bulduğu zamanlar takip edilerek bu sıralarda dua edilmeli, dua esnasında mümkünse kibleye dönülmeli, secili ve tumturaklı ifadeler kullanmaya özenmekten ve kendini zorlamaktan kaçınılmalı, yalvaran bir tavır ve ses tonuyla huşû içinde, hem korkulu hem ümitli bir halde dua edilmeli, du-

anın -insan farkında olmasa bile- er veya geç mutlaka kabul olunacağına kesinlikle inanılmalı, dua sırasındaki başlıca dilekler yerine göre birkaç defa tekrar edilmeli, duaya Allah'ın ismiyle başlanmalıdır. Ayrıca dua edecek kişi için arındırmak ve bütün benliğiyle duaya hazır olabilmek için tövbe etmeli, üzerindeki kul haklarını ödemeli, bütün iradesiyle Allah'a yönelmelidir. Gazzâlî bu son şartı duanın kabul olunmasının "yakın sebebi" sayar. Diğer birçok fıkıh kitabında olduğu gibi *İḥyâ'*nin ibadetler kısmında da ibadet esnasında okunması sünnet veya müstehap olan me'sûr dualar nakledilmiş, ayrıca zikirler ve dualar bölümünde dinî ve dünyevî faaliyetler sırasında çeşitli hal ve şartlara göre okunması uygun olan me'sûr dualara geniş bir şekilde yer verilmiştir.

Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynelâbidin Ali'ye (ö. 94/713) nisbet edilen *eş-Şahîfetü'l-kâmile*'nin Şîa kültüründe önemli bir yeri vardır. *eş-Şahîfetü's-seccâdiy*ye adıyla da tanınan ve Zeynelâbidin'e ait duaların bir araya getirilmesiyle oluştuğu rivayet edilen eserin dünya kütüphanelerinde pek çok nüshası mevcuttur; ayrıca çeşitli baskıları yapılmıştır. William C. Chittick'in bir tanıtma yazısı ve İngilizce tercümesiyle birlikte de basılan (Tahran 1987) eserin yirmi kadar şerhi vardır (Sezgin, I, 527-528). Ca'fer es-Sâdik'a (ö. 148/765) nisbet edilen *Du'â'ü'l-cevşen* ile Mûsâ el-Kâzım'a (ö. 183/799) nisbet edilen *Du'â'ü'l-cevşeni's-şâgîr* (Leknev 1871) Şîiler'in özel önem verdiği dua mecmualarındandır (a.g.e., I, 530, 534; ayrıca bk. CEVŞEN). Şii âlimi Muhammed Bâkır el-Meclisî'nin *Biḥârü'l-envâr* adlı ansiklopedik eserinin doksan, doksan bir ve doksan ikinci ciltleri duanın faziletini, usul ve âdâbı, vakitleri gibi konular yanında dua âyetleri ve hadisleriyle imamlara ve diğer Şîa ileri gelenlerine nisbet edilen duaları ihtiva eder.

Dua konusunda eser telifi bütün İslâm dünyasında günümüze kadar sürdürülmüş, me'sûr dualarla ilgili eserler yanında her dönemin şartlarına, ihtiyaçlarına ve zihniyetine göre yeni duaları ihtiva eden, çoğunlukla "dua mecmuası" adını taşıyan irili ufaklı pek çok eser yazılmıştır. Hatim duası, mevlid duası, ramazan duası, yedinci, kırkinci, elli ikinci gece duaları, sakal duası, şifâ duaları, hac ve umre duaları, nikâh duası, yemek duası, Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin kabrini ziyaret ederken okunacak dua, *Şâḥîḥ-i Buḥârî*'nin hatmi duası, çeşitli tek-

ke ve tarikatların kendi özelliklerine ve tarikat disiplinlerine uygun tarzda tertip edip okumayı gelenek haline getirdikleri dualar gibi klişeleşmiş dua metinleri vardır. Bunlardan başka doğum, ölüm, nişan, düğün, ziyafet, önemli bir işe başlama veya bitirme gibi istisnai durumlarda, törenlerde zamana, mekâna, olaya ve duruma uygun düşen çoğu secili, sünûhat ve tulûat kabilinden dualar okunması geleneği bütün İslâm dünyasında çok yaygındır; aynı şekilde hem Arapça hem de millî dillerde tertip edilen dua mecmuaları İslâm ülkelerinde halen en çok basılan ve okunan yayınlardandır.

Hadislerde secili ve tumturaklı ifadelerle dua edilmesinin uygun olmayacağı belirtilmişse de (meselâ bk. Buhârî, "Da'âvât", 19) bizzat Hz. Peygamber'in özellikle uzun olan dualarında az çok secili bir üslûbun hâkim olduğu görülür. Muhtemelen bu durumdan da cesaret alan müslümanlar secili dualara özel bir ilgi göstermişler, hatta manzum dualar bile tertip etmişlerdir (çeşitli örnekler için bk. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, s. 47-48, 62-64, 176-180, 269-272; Taşköprizâde, III, 140-153). Çoğunlukla "münâcât" adı verilen manzum dualar aynı zamanda İslâmî edebiyatın zengin bir türünü oluşturur (bk. MÜNÂCÂT).

BİBLİYOGRAFYA :

M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "d'âv" md.; Wensinck, *el-Mu'cem* "d'âv" md.; Buhârî, "Da'âvât", 19, 55; Müslim, "Zikir", 23; İbn Mâce, "İkâme", 32; Nesâî, "Sehv", 91; a.mlf., *Amelü'l-yeum ve'l-leyle* (nşr. Fâruk Hamâde), Beyrut 1987, nâşirin mukaddimesi, s. 91-93, 104, ayrıca bk. s. 133-134; İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-yeum ve'l-leyle* (nşr. A. Ahmed Atâ), Kahire 1969; İbn Kuteybe, *Üçünül-ahbâr* (Tavîl), II, 303-316; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 41, 121, 142, 152, 154, 237, 272, 277, 282; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İşâretü'l-ilâhiyye* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Beyrut 1981, s. 47-48, 62-64, 110-111, 165-166, 176-180, 260-261, 265, 266, 269-272, 366-367; Ebû Bekir et-Turtuşî, *ed-Du'â'ü'l-me'sûr ve âdâbüh* (nşr. M. Ridvân ed-Dâye), Beyrut 1409/1988; Gazzâlî, *İhyâ'ü'l-âk* (Beyrut), I, 293-329; İbn Hayr, *Fehrese*, I, 198-199, 304, 373; İbnü'l-Ebbâr, *el-Mu'cem fi aşhâbi'l-Kâdi eş-Safedî*, Kahire 1410/1989, s. 325; Nevevî, *el-Ezkâr*, İstanbul 1955; a.mlf., *Rauzatü't-tâlibîn*, Beyrut 1412/1992, I, 293-329; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Sa'd), XI, 123, 164; XXIII, 110; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 6; VIII, 247; *Keşfü'z-zunûn*, I, 49-50, 755-756; II, 1172-1173; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 595-596; III, 113-174; Sezgin, *GAS*, I, 196, 520, 527-528, 530, 534; Zeki Mübarek, *et-Taşavvufü'l-İslâmî fi'l-edeb ve'l-ahlâk*, Beyrut, ts., II, 31-71.

MUSTAFA ÇAĞRICI

DUA KUBBESİ

Arasta ve çarşı esnafının
her sabah dükkânını açmadan önce
altında toplanıp
dua ettiği kubbe ile örtülü bölüm.

XVI. yüzyılda ortaya çıkan ve arastaların merkezi durumunda olan dua kubbelerinin erken örnekleri hakkında kesin bilgi bulunmamakta, yalnız fütüvvet geleneğinin devam ettiği ve Ahilik teşkilâtının ticaret hayatına hâkim olduğu daha eski devirlerde de bazı arasta, bedesten, çarşı gibi ticarî merkezlerde esnafın sabah dükkânını açmadan önce bir yerde toplanıp dua ettiği bilinmektedir. Sabah namazında camide buluşan esnaf, namazdan sonra çarşının dua meydanı veya dua kubbesi adı verilen bölümünde toplanırdı. Burada kendi aralarından seçilmiş olan ilmüne güvenilir bir kişinin (duacı) önderliğinde doğruluk yemini ile helâl ve bereketli kazançlar elde etmek için dua eden esnaf daha sonra dükkânlarını açardı. Artuklu devrine kadar tarihlendirilmesi mümkün olan Mardin'de Revaklı Çarşı'da, güney revak sırasının batısında yer alan ve önündeki çapraz tonozu ile birlikte bütün çarşının yüksekliğini aşan bölümün özel bir dua yeri olduğu düşünülebilir. Yine Kütahya'da Büyük Bedesten'in (XV. yüzyılın ikinci yarısı) güneydoğu girişinin önünde yer alan kubbeli mekânın da dua kubbelerinin erken bir örneği olduğu kabul edilebilir.

Kesin çizgileriyle dua kubbeleri, ilk defa XVI. yüzyılda yapılmış olan bazı külliyelelerdeki arastalarda görülmektedir. Bunlar Mimar Sinan'ın Kırklareli / Lüleburgaz, Hatay / Payas (Yakacak) ve Edirne / Havsa'da Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa adına yapmış olduğu üç menzîl külliyesiyle III. Murad zamanında Mimar Dâvud Ağa'ya yaptırılan Selimiye Arastası'nda (Edirne) bulunmaktadır.

İstanbul-Edirne yolu üzerinde yer alan Lüleburgaz Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi'ndeki (977/1569-70) dua kubbesi, cami ile kervansarayın ayıran arasta sokağında ve bu iki binanın kesiştiği ekseninde bulunmaktadır. Dört ayak üzerine oturtulmuş geniş sivri kemerlerle taşınan ve pandantiflerle geçişi sağlanan basık sekizgen kasnaklı bu dua kubbesi, üzerinin açık olduğu anlaşılan sokakta bir zafer takı gibi yükselmektedir.

Hac yolu üzerinde ve bugün Hatay ili sınırları içerisinde bulunan Payas Sokul-

lu Mehmed Paşa Külliyesi'nin (982/1574-75) dua kubbesi, kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve üzeri çapraz tonozlarla örtülü olan arasta sokağının ortasında, kervansarayla kale girişlerinin ekseninde yer alır. Dört sivri kemerle duvarlara oturtulmuş dua kubbesinin batıya açılan girişi üzerinde bir dikdörtgen pencere bulunmakta, içi sıvalı kubbeye oldukça sade malakârî süslemeler görülmektedir.

Edirne yakınındaki Havsa'da (Hafsa), Sokullu Mehmed Paşa'nın ölen oğlu Kurd Kasım Paşa (Kurd Bey) için yaptırdığı menzîl külliyesinde (984/1576-77) bulunan dua kubbesi, Lüleburgaz Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi'nde olduğu gibi cami ile kervansarayın ayıran üstü açık arasta sokağında yer alır. Cami ve kervansaray bloklarına açılan kapıların önünde yükselen dua kubbesinin taşıyıcı ayak ve duvarları günümüze kadar gelmişse de kubbe kasnağından yukarısı yıkıktır.

Edirne'de Selimiye Camii'nin batısında III. Murad zamanında (1574-1595) Mimar Dâvud Ağa'ya yaptırılan arastadaki dua kubbesi, kuzey-güney yönündeki ana aks ile batıya uzanan yan aksın kesiştiği bölümde yer alır. Doğuda iki sü-tuna, batıda iki pâyeye oturtulmuş sivri kemerler üzerinde, pandantiflerle geçişin sağlandığı yüksek kasnaklı bir kubbe ile örtülü olan dua kubbesi caminin batı kapısı ile aynı eksen üzerindedir. Yüksek kasnakta zarif sütunlar arasında yirmi pencere bulunmakta, sivri kemerli olarak düzenlenen bu pencerelerde kemer içlerinin sağır bırakıldığı görülmektedir; sütun başlıkları hizasına kadar olan kısımlar ise geometrik desenli mermer şebekelere sahiptir. Dua kubbesinde bulunan çok sayıdaki pencerinin yardımıyla, üzeri tonoz örtülü olan ve yalnız batı yönünden ışık alan arastanın bu bölümü daha fazla aydınlatılmıştır.

XVI. yüzyıl içerisinde yapılmış olan bu eserlerin dışında başka ticaret merkezlerindeki dua kubbeleri hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak eskiden İstanbul'da Kapalı Çarşı ve Mısır Çarşısı'nda esnafın her sabah dükkânlarını açmadan önce "dua meydanı" adı verilen yerlerde toplanarak dua ettiği bilinmektedir. Büyüklüğünden dolayı Kapalı Çarşı'da dua meydanının iki tane olduğu, birinin Zenneciler ve Feraceciler sokaklarıyla Fesciler ve Yağlıklar caddelelerinin kesiştiği kavşakta, diğerinin Sandal Bedesteni'nde bulunduğu, Mısır Çar-